

կառնելով անուամբ ուսու պաշտօնէի մը կտակած գրամագլխով:

Առաջնորդս՝ որ ուսու երիտասարդ մի էր իմ ուղեկիցներէս, եւ շատ լաւ կը ծանօնար քաղաքը, տարաւ զիս նաեւ ուսուական եկեղեցին, որ իրօք ուշադրութեան արժանի է: Եկեղեցին հիմնուած է 1711-ին յանուն Ս. Թովմ. Կարապետի, եւ շատ ընդարձիկ օրինակ է նոյն ժամանակի բնագոյնեան ճարտարապետութեան: Նա փոքր է, խաչաձեւ, կարճ զաւիթներով (transsept) կամ կողմնակի անցքերով: Սկիւղիկ զմէջէր յեցած է կորնիշական կարգի 4 մարմարեայ արձաններու վրայ:

Այս ամէնը տեսնելէն վերջ մեր յոգնած մարդը հանգստացնելու եւ հնութիւնը ներկայի տեսարաններով համեմատելու համար զնայցինք նստանք ծովագերեայ քաղաքը՝ ուսկից կը դիտենք նաւահանգստին առեւտրական շուկան մը, որ Սեւ ծովու բերաններէ կ'առնուր Ազախու ծովին յանձնելու համար, եւ փոխադարձաբար: Բուլվարէն զատ համարակազ պարտէզ մ'ալ ունի ֆէր՝ քաղաքէն դուրս: Այս միջոցին ընկերս ոչինչ անտխորժ խորհուրդ մ'ալ հաղորդեց, որուն ընդունեցաւ իմ ալ լիտով: Հասնուով թիւնս, այն է թէ հնութեան յիշատակներով մտաւոր սնունդ ստանալ բաւական չէ, եւ թէ տաճարն ալ կը պահանջէ իր բաժնին այն պաշտօնէ: Բուլվարին մեր քայլերն ուղեղեցինք դէպ ի Վիկտորիանական, կոշտած պանդոխտի եւ ճաշակի զարմանալի փոփոխականութեան իբրեւ ակադեմի, խրթիկ մէջ՝ ուր այնչափ նշանաւոր դիւններ կան, եւ՝ թէ եւ կուկտան հեռացած, պահանջեց զարձեւալ մեր կաւկասեան թուղզ կարմիր դիւնին: Բայց ճաշարանապետ ուղեղ նստեցոյց այս պահանջուն, մէկ չէի համար 2 բուլբլի (5 ֆրանք) առնելով, կրք Բաթում կարելի էր նոյրը համարակ 40 կոպեկով խմել: Գանդատելու ժամանակ շունցոյց, որովհետեւ փոքրիկ շոգենաւան զմեզ կը կանչէր՝ որջ առողջ վերստին մեր շոգենաւան յանձնելու համար:

Քաղաքին արեւելեան կողմն ալ կ'առնուինք է, որ հնութեան ու նորութեան խառնուրդ մը կը ներկայացընէ, որովհետեւ ոչ միայն կանգնած է հին յունական Միթիլէն քաղաքի աւերակներուն վրայ, այլ նոյն իսկ շինութեան համար ալ նոյն աւերակներու քարերն են գործածուած: Գտնէ զեւ Միթիլիանը նիւթ տուած է առողջապահական կայարանին մը, բայց այն միւս յունական երբեք ծաղկեալ քաղաքներն ընդարձակ քարակոյտ են այժմ աւաղով ծածկուած, որոնց վրայ սաղիկ անդին միայն կանաչ խոտ կ'երեւայ. եւ այն խորշեր՝ որոնց մօտ կանգնած են եղբւր այն քաղաքներն, այժմ նոյնպէս անհետացած են մի մասն աւաղով լցուելով: Բուն ֆէրէն շրջակայքն ալ, որ երբեք անտառախիտ ծածկուած են եղբւր, այժմ մերկ աստիտ (steppes) են, որոնց վրայ ծառերու տեղ ամէն կողմ վերադիշալ զամբաններն են տիրած:

(Զարմանիկ):

Գ. ՏՈՒՐՈՆՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ԱՅՔ ԿՈՐԻՔՈՍՏՈՍ ԵՐՐՐՐԻ ԸՆԴՆԵՐԵՐԸ
ԿԱՆ ԹՈՒՂՈՐ

Գ.

Անվանը թղթակցութեան աղբիւրները:

Կորնթացոյ Գ. թուղթն ի լոյս հանող հեղինակն իւր երկատրութիւնը փոխ առած է՝ արդէն զոյուլթիւն ունեցող գրութեանէ մը: Փոխառութիւնը կը մատուի հետեւեալ կէտերով: Նախ անով՝ որ կը յիշուին հոս անձեր եւ իրարութիւնք, զորոնք իբր ծանօթ կ'ենթագրէ թղթակցութիւնն եւ որոնք Աստուածայնի կանոնական գրութեանց մէջ չեն յիշուիր: Անոր համար ամենայն իրաւամբ մասնանիշ կ'ընէ Ցան՝ այս կէտիս վրայ իբրեւ նշան անվարկականիս անվանանական գրութեան մը վրայ հիմնուած ըլլալուն: Առ Կորնթացիս թղթից 8-րդ աղբը պատմական ակնարկութիւն մ'ունի, զոր հասկնալու համար նոր կտակարանի կանոնական գրութեանց մէջ որեւէ բանակ մը չենք գտնել: Եւս առաւել կ'արժէ այս բան թղթակցութեան միջանկեալ պատմական մասին համար: Այնտեղ (համար 2) անուանը եւ դէպքեր կը յիշատակուին եւ ընթերցողին ծանօթ կ'ենթագրուին, որոնց վրայ Առաքելոց կանոնական Գործքն տեղեկութիւն մը չի տար: Ասիկ հետեւ ցընելու ենք որ թղթակցութիւնս առնուած է բնդարձակագոյն գրութեանէ մը, որուն առաջին մասնից մէջ տեղեկութիւն կը արուր Ը, 8 եւ Ի, 2 տեղեւզ մէջ ակնարկած անձանց եւ դիպում:

Բայց այն դիրքն պատմական բովանդակութիւն ունենալու էր: Այս կը ցուցնէ երբորդ անգամ՝ ամբողջ թղթակցութեան զատարարութիւնը: Նաեւ ասոր մտադրը բնի տուած է արդէն Ցան: Կորնթացոյ առ Պաւղոս թղթին եւ Պաւղոսի պատասխանին մէջ պատմական մաս մը կեցած է, որուն այս դիրքն այն տեսնի միայն կրնայ հասկնալով՝ կրք ընդունիք իբր շարունակութիւն պատմական գրութեան մը, որուն մէջ հիւստած ըլլան յիշեալ կրկին նամակները:

Երբորդ անգամ՝ երկու տարբեր հեղինակ մասնանիշ կ'ընէ Պատասխանայն գրութեան ոճը: Պատն զի վերջին յայտնապէս կրկին վերջաւորութիւն ունի. Նախ կ'աւարտի 20—22 համարներով, եւ յետոյ զարձակ կը վերջաւորի 38—40 համարներով, եւ այն՝ անկարելի է չճանաչալ որ երկրորդ վերջաւորութիւնը (համար 38—40) կոշտ նմանադրութիւն է առաջնոյն (առաջ 20—22), յայտնի ապացոյց մ'որ երկու հեղինակի մաս կ'ալ հոս՝ տարբեր սկզբնականութեամբ: Միեւնոյն արդեանք կը հասցընէ երկու հաստատանքուն բովանդակութեան համեմատութեամբ: Առաջինը (Գ, 1—22) նշանաւոր է զաղափարաց տեսակ մը ճարտարախօսական զարգացմամբ, որով զուրկ է երկրորդը: Ճարտարախօս յառաջանութեանէ

մ'ետքը (տող 1—4) հինգերորդ տողէն սկսեալ հեղինակը կը մտաւախ երկու հեղեմիկոսական տեսութեանց դէմ, այսինքն՝ Երեւութեան հետեւեալ եւ Աշխարհաբարտը (demiurge) վարդապետութեան դէմ՝ Ընդդէմ երեւութեանաց (տող 5, 6) կը հաստատուի քրիստոսի ճշմարիտ խոսքին ի նկատէ, եւ ասիկա ստուգիչն նուրբ կերպով կ'անցնի միւս մտաւախութիւնը ջերմ, անկէ՝ որ քրիստոս ճշմարիտ մարդկային բնութիւն առած է, կը հետեւի որ մարդն ի չօրէ ստեղծուած է եւ ոչ թէ Աշխարհաբարտը (տող 7)։ Ասոր կը յաջորդէ Հին կտակարանէն ծայրաբարտը մը եւ չօր հին կտակարանին մէջ փրկագործութեան համար բաժանեալ համառօտութիւն մը (տող 8—22)։ Եւ կ'աւարտի հաստան նորէն կրկնելով քրիստոսի ճշմարիտ մարդկութեան վարդապետութիւնը. (տող 13, 14)։

Մակե ետքը (տող 15—18) երեւութեականութեան դէմ՝ զիտուող ջուշումն յառաջ կը բերուի, այն թէ՛ փրկագործութիւնն անհրաժեշտ կ'ենթադրէ Փրկչին ճշմարիտ մարդը ըլլալը։ Տող 19 կրկին անուամբ կը մտնէ Աշխարհաբարտ մը վարդապետութիւնը, որուն կը յաջորդեն տողք 20—22 զգրար փոփոխակի լրացնելով եւ վարդապետութիւնը մերձեցնելով (մին ժխտականօրէն՝ հակառակ վարդապետութիւնն իբրեւ դիւական դնելով. միւսը՝ դապով, փասն զի թղթին ընթերցողքն եկեղեցւոյ որդիք են)։

Բարբոթին ուրիշ է երկրորդ մասին դասաւորութիւն, որ Երեւութեան վրայ կը ձառէ յանձն կամը։ Նոյն իսկ այս նոր նիւթին առաջնորդն հետ «փասն որոյն բառերով կապին անյաշոյր եւ անառմարբանական է։ Ամենեւին չի տեսնուիր հոս առաջին մասին մէջ տեսնուած տեսական յառաջընթացութիւնը։ Այլ վարդապետ յարութեան հաստատող հաստատուելու համար չորս նմանութիւններ յառաջ կը բերուի, որուն զրթթէ ամենն ալ միեւնոյն միտքին վերջաւորութեամբ (տող 31, 32, 33) կ'աւարտի։ Մակե ետքը կու գան տողք 34—37, որ յայտնի ծայրաբարտ հաւաքումն են Պաւղոսի խօսքերէն, եւ ոչ շատ ճարտարախօս կերպով կը նախընթացան 387 տողին, որ վերջապետութիւն է ճշդիւ առաջին մասին համեմատ ձեւուած։ — Ուրեմն Պատասխանելոյ մէջ երկու հեղեմիկոսը կը տեսնուի. մին՝ նշանաւոր տեսականութեամբ (speculation) եւ ճարտարախօս լեզուաւ, միւսը՝ աղքատ գաղափարով, թույլ եւ ոչ անկախ իւր գրութեան մէջ։ Վերջինն նոյն ըլլալու է այն անձին հետ, որ ամբողջն այս կարգի բերած է, ուստի կրթութեանց զ թղթին խորագաղտնի հետ, իսկ առաջինն իւր աղբիւրն էր։

Ուստի կը գտնուի որ կարծիքացող զ թղթին հիմն եր պատմական գրութիւնն մը, որմէ առնուած են Ա, 1—6, Բ, 1—5 եւ Դ, 1—22 տեղերը։ Արդ այս աղբիւրը պէտք է որ յունարէն գրութիւն մ'ըլլայ։ Եւ այս կը տեսնուի Գ, 9 տողին, որուն առաջին բառերն կրկին թարգմանութեան արդիւնք կ'երեւան, եւ այն՝ յունարէնէ։ Ինչպէս որ չորս թարգմանութեանց (Հ, Եփր. 1՝ եւ 1՝) համեմատութիւնը կը ցուցնէ, առաջ կը սկսէր ստորի բնա-

գրին մէջ սա խօսքերով՝ «Աստուած, տերն ամենայն»։ («ամենայն աշխարհաց», «ամենախորդն», Ինչպէս Լ՝ կը ցուցնէ «ամենախորդն» տեղ աւսորերէնն էր յալ Ա (ամենախալ. տեղ փրկէլ 285)։ Արդ այս ստորի առաւելութեան նկատմամբ գիտեմք որ Ս. Գրոց թարգմանութեան, գտնէ նոր կտակարանին մէջ կանոնաւորապէս թափառութեամբ բառերն տեղ կը գրուի. բայց այս բառս ուրիշ նշանակութիւն ունի արեւմադք, ոչ թէ ինչպէս Ս. Գրոց ստորի թարգմանքը կը կարծեն՝ «ամենախալ» այլ «ամենիշխան», Եւ ճիշդ վերջին վերագրիւ կը գտնուի Գ, 9 խօսքին մէջ ստորի բնագրին մէջ յաւն քան յալ Ա բառերը, այնպէս որ նոյն տեղոյ բառական թարգմանութիւնն ըլլալու է. «Աստուած, ամենիշխան, ամենախալն» Հոս իրարու երկու այնպիսի բացատրութիւն յաջորդեալն, որոնց մին թափառութեամբ կը համապատասխանէ, եւ միւսը Ստուցող տփարական բացատրութեան, որով նոյն թափառութեամբ բառը կը թարգմանեն. կրնանք անշուշտ հետեւեցնել որ այս տեղոյ հիմն է յունարէն սկզբնագիր մ'որուն մէջ թարգմանիչը կարգապէս էր սա բառերը՝ Ο Θεός παντοκράτωρ. (բառ Եպիստ. Գ, 8. Ժ. Թ, 6. ԻԱ, 22)։ Այս խօսքը նախ թարգմանած է. «Աստուած, տեր ամենայն» («ամենայն աշխարհաց», «») բայց յետոյ յիշեր է որ Ս. Գրոց մէջ թափառութեամբ միշտ «ամենախալ» կը թարգմանուի, եւ այսպիսի կցած է նաեւ այս բացատրութիւնը։ Այսպէս յառաջ եկած է կրկին թարգմանութիւնը։

Իսկ արդ եթէ Գ, 9 խօսքն յունարէնէ թարգմանուած է, նոյնք կը հետեւին նաեւ ամբողջ Գ, 1 մինչեւ Գ, 22 կտորին համար, որմէ չի կրնար անշուշտուիլ, 9 խօսքը, Նոյնը կը հետեւի թէ՛ եւ ոչ անհրաժեշտ՝ նաեւ Գ, 23—40 կտորին համար։ Վասն զի երկու բան կարելի է. մէկ կողմանէ այն որ սա կտորն ալ նոյնպէս յունարէն հեղինակուած ըլլայ եւ Ա, 1 — Գ, 22 խօսքին հետ միասին ստորերէնի թարգմանուած. եւ միւս կողմանէ այն՝ որ միայն Ա, 1 — Գ, 22 յունարէն գրուած էր, եւ այն հեղինակն՝ որ զաստիք յունարէնէ իւր մայրենի լեզուին՝ ստորերէնի՝ փոխադրեց, աւելցուցած ըլլայ Գ 23—40 կտորը։ Առաջին դեպքին մէջ կարծիքացող զ թղթիցը յունական անվաւերականաց կարգը դնելու ենք. երկրորդին մէջ գտնէ՝ բառ կերպին առողականաց մէջ դասերը ենք. Այս խնդիրը լուծելու ուրիշ միջոց չունինք, բայց միայն ապացոյց մ'առնուլ լուծութենէ. այսինքն՝ որովհետեւ բովանդակ յունական մատենագրութեան մէջ հետո մ'ալ չենք գտներ կարծիքացող զ թղթին ծանօթ ըլլալուն, չունինք հիմ որ հաստատուելու թէ անվաւերականութիւնը մտնող գործ մ'երբեք գոյութիւն ունեցած ըլլայ յունարէն լեզուաւ. այլ պէտք ենք ենթադրելու Ա, 1—16, Բ 1—5 եւ Գ 1—22 կտորներն յունարէն գրքէ մը, որուն մասն էին նախեւ բար, առած եւ աստորերէնի թարգմանած է ստորի

1 չմտն. 2 «Աստուած որ ամենայն տերն է», Եփրեմ՝ Ե. Կաթիկ «Աստուած ամենայն աշխարհաց» Լ՝ Deus omnium (Աստուած ամենայն)։

հեղինակ մը եւ անոնց կցած Գ, 23—40 կտորը՝ նոր գրելով, եւ այն՝ ամբողջն այսպէս յատարեն լեզու գրուած եւ նախնաբար եւ իբրեւ առաքելական ժամանակ թղթակցութիւն մը հրատարակուած Ասորիէն։ Այս ժողովին անդամներէն իբրեւ նախնաբար լեզու գրուած իրենց հրատարակուած Ասորիէն։ Այս ժողովին անդամներէն իբրեւ նախնաբար լեզու գրուած իրենց հրատարակուած Ասորիէն։

Կարելի է արդ այս յատարեն արդարեւ մտածան, զոր կրցանք իբրեւ հիմն գտնել անկաւեւ րականիս, նոյնապիսին ծանօթ յոյնարեն որեւէ գրութեան հետ։ Ծան կ'ընդունին որ այն գիրքն էր քրօնէս Սաւլոս (Գործք Պատգովի), զոր Արդիւնէս եւ Եւստորիոս¹ անկապտտ չեն դատեր. սակեւ առնուած կը զնէ Յան² ամբողջ թղթակցութիւնն՝ անոր միջնակեւ պատմական մասովն։ Այս կարծիքը կը հաստատէ Ծան նախ անով որ քրօնէս Սաւլոս քրիստոնէս Սաւլոսից մէջ շատ մեծ ծիսութիւն ունէր Գ եւ Գ զարուն, եւ երկորորդ անով՝ որ դրապէս վկայուած է յիշեալ գրութեան ընդարձակ ծաւալ ունենալը, որով բոլորովին հաստատելի կ'երեւայ այսպիսի երկայն նամակաց այն գրութեան մէջ հիւսուած ըլլալը. եւ վերջապէս՝ որ յայտնած անօթ էր այն գրութեան ուղղագիտ, ուստի հակադասութիւնն բովանդակութիւնը։ Ծան մասնանշիլ կ'ընէ նաեւ երկու նամակաց ոճին վրայ, որոնք հակառակ չեն վկայեր անոնց յիշեալ հոչակաւոր մատնիչ մասն ըլլալուն։ Ծանի ապացոյցութիւնք ինծի ինովին համարելի կ'երեւան, եւ կ'ընդունիմ անոնք, միայն այն եղանակաւորութեամբ որ վերջ յաւանք բերուած (տես էջ 301) պատճառաց համար չեմ կրնար ամբողջ անվարկապէս փոխառել զնեւ, այլ մասնաւոր Գ, 23—40 ամբողջ իբրեւ յաւելուած նկատել խաղախորդին։ Ուստի համառօտի բնիով հետեւեալ եզրակացութեան կը յանգիմ կործնութեանց Գ թղթին արդարեւ հետաքրքրութեամբ, այսինքն՝ Անթիոքի ինքնաշարժ ինքն ինքն առնալով յանգիմ Գործք Պատգովի, գրաւորին, Բայն ամբողջ ինքն ինքն առնալով Գ, 23—40 երկուսը հորեքը։

Ե.

Արիթ եւ ժամանակ թղթոյն խաղախորդին։

Ինչէն ինչ վախճանու հրատարակուած է առաջին անգամ կորնթուաց Գ թղթով, պէտք է որ տեղեկութիւն տան միայն յաւելուածք, զորոնց կցած է ասորին յոյնարեն Գործք Պատգովի զրբէն ըրած ծայրաբաղին։ Արդ Գ 23—40 հաստատել բացառական կը պիտարին յարուածութիւնն ուրացողներու դէմ, եւ այն՝ այն ուրացողներու դէմ որ գնոտորիկեան սկզբներէն յառաջ կու գար։ Այս կը յուզեցնէր Պատարանաւոյն անմիջական նախնից մասունքն (Գ, 1—22) եւ ի մասն նաւորի կորնթուաց հարցումն. վասն զի վերջնոյն

մէջ յիշուած մոլորութիւնք ծայրէ ծայր գնոտորիկեան են։ Ուստի հեղինակին դիտումն էր՝ գնոտորիկեան մոլորութեան մը դէմ գրել, որուն զիտուար նկարագրին ըլլայ յիշեալ, ըլլայ ըստ իր կարծեան, յարուածն ուրացողն էր։ Արդ այս հերետիկեան դէմ ուզած է այն ոճով մտաքառիլ՝ որ մոլորութիւնն ներկայացուցած է իբրեւ վարդապետութիւն հին Սիմոնի Մագի եւ իբրեւ արդէն Պաւղոս առաքելային դատապարտելու եւ խոտելու։ Այս նպատակաւ Պաւղոս յոյնարեն Գործքին՝ որ իրեն հայրենակացի ծանօթ չէր թերեւ, առած է յիշեալ ինովին հակադասութիւնն թղթակցութիւնը, խաղախորդ իր յաւելուածներով, եւ ամբողջ իբրեւ առաքելական ժամանակի վաւերական նամակներ հրատարակած։

Ո՞ր էր այն գնոտորիկեան, որուն դէմ մտաքառիլ էր գրուած ասորին այս խաղախորդութեամբ։ Ըստ անձուկ է անձանց այն յիշանք որոնց նկատմամբ կրնայ ինչպէս ըլլալ՝ նախ պէտք է այնպիսի գնոտորիկեան մ'ըլլալ, որուն գրութիւնն հետեւողներ գտած ըլլայ յԱսորի, եւ զառնալ գնոտորիկեան այն վարդապետութիւնն՝ որ Ասորիքի հրետանից փոսնէր կը պատնար, տակաւն Գ դարուն սկզբն վերաբերի։ Վասն զի Ս. Եփրեմ³, որ գտնէ Գ դարուն սկիզբն՝ էթէ ոչ Գ դարուն վերջերս ծնած է, կորնթուաց Գ թղթին կաթողիկոսայց կողմանէ առ հասարակ յարգումն գտած է։ Ուստի միայն Գ կամ Գ դարու գնոտորիկեան մը կրնայ ըլլալ։ Արդ պէտք չունինք երկուսին տեսնել զայն անձինքն՝ որ հոս կրնան ի նկատ առնուիլ։ Վասն զի այն ասորի հերետիկեան, որուն գրութիւններն մեր զիտուար արդեւոր են ասորի գնոտորիկականութիւնն ճանչնալու, յայտնի բառերով կ'անուանեն նաեւ. այն գնոտորիկեան աղանձըն անունն, որոնք դէմ ուղղուած էր արդեւոր կորնթուաց Գ թղթով։ Ս. Եփրեմ թղթակցութեան Մեկնութեան մէջ կ'ըսէ. «Այս ուսումն վարդապետաց տանն Բարդեմանու է, ոչ Պէտք չկայ մասնաւոր ծանրակշռութիւն դնել Ս. Եփրեմի այս խոսքին, որով երկու կողման վարդապետութիւնը իրարու հետ կը նոյնացնէ։ Վասն զի թղթովն մէջ յիշուած հերետիկներն ընդհանրապէս վարդապետեան գնոտորիկականութեան յատուկ են, եւ ոչ յատկապէս բարդեմանեան գնոտորիկական աղանձին։⁴ Բայց աւելի նշանակալի է այն, զոր Եփրեմ անմիջական կը յաւելու. «Եւ վասն այսորիկ ոչ թողին Դեմոնացիք զայս թղթով ինքն ինքն իրենանց։» Ասով յայտնապէս վկայուած կ'ըլլայ որ Եփրեմի օրով Բարդեմանացիք այս թղթով կը խոտելն անոր համար, որ ասոր մէջ Սիմոնի եւ Սիլվանի վարդապետաներուն իրենց աղանձապետին վարդապետութեանց հետ նոյն ըլլալը կը ճանչնային։⁵ Արդ

¹ Երեւալ քրօնէս Սաւլոս գրութեան վրայ Ս. Հորց քով գտնուած տեղեկութիւնք էր մի հաւաքած է L i p s i u s, die apokryphen Apostelgeschichten 1887, II 1, p. 70ff.

² Z A H N, Geschichte des newest. Kanons. 1892, II, p. 608ff. 879, 887, 1016.

³ Այն ամենը որ կ'ընդ-Յերուսաղեմու «Գիրք ընդ դէմ անձանց հերետիկեան» (liber adversus omnes haereticos) գրութիւնն իբրեւ վաղնիքաւոր վարդապետութիւն յաւելու էր ընդէ, ի նշանակալի գնոտորիկեան մի վարդապետութեանց հետ, որ կորնթուացի մի մէջ էր թղթին. տես A. Hilgenfeld, die Ketzer-geschichte des Ueichristenthums, 1884, p. 461ff.

⁴ Ուստի շատ յայտարար չէ Ծան խոսքը (Theol. Literaturblatt, 1892, p. 193) թէ «Առաջին անգամ Ե.

եթէ նոյն իսկ Բարդեմանացիք այս թղթակցութեան մէջ իրենց դրութեան խոտուիլը կը տեսնէին, կը հետեւէ որ այս երկ խորագրաւորէն նախնական նպատակն, այսինքն՝ մարտաւիժ Բարդեմանու եւ անոր զարդոցն զէմ, այնու առաւել որ Բ եւ Գ գրութեան ինքն Բարդեմանէն էր Ասորիքի գնտախկանութեան ամենանշանակաւոր ներկայացուցիչն եւ քրիստոնէական դաւանութեան ամենէն վտանգաւոր:

Ասոր վրայ աւելցրելու ենք ան ալ որ միայն երբ զԲարդեման ենթադրենք հակառակորդն՝ որուն զէմ ուղղեալ է խորագրութիւնս, այն ստանի կը հասկենանք թէ ինչու առաքելական ժամանակի թղթներ կենդեւու միջոցաւ՝ ուղուած է անոր զէմ պարզաբար. վասն զի ճիշդ այս էր Բարդեմանեանց անք՝ իրենց վարդապետութիւնը ժողովրդեան մէջ տարածել՝ կեղծեալ եւ բարդեմանեան ոգով գրուած Առաքելոց պատմութիւններով, եթէ ասոր նկատմամբ Եփրեմայ պարծառ վկայութիւնն ալ, զոր կու տայ իւր Գեղեւթեան մէջ, շունչաւայիւրէր, բաւական էր Բարդեմանեանց այս ոճն ապացուցանելու՝ թովմայի կոչուած Գործքն,² որ բոտ բովանդակութեան յայտնապէս գնտախկնան էն: Ըստ այսմ մեր զիպաց մէջ կաթողիկոսայ ստորի մը պարզապէս հետեւած է Բարդեմանեանց ոճին՝ անոնց զէմ կուտելու համար:

Նաեւ ընդգծմ Բարդեմանու լիովին կը մեկնուի այնու՝ որ աստակութեամբ կը շեշտուի մարմնոյ յարութիւնն. վասն զի զԲարդեման իբր ասկէ ուրացանք ի մանաւորի կը գրուի՝ Ս. Եփրեմ՝ եւ կը կրկնէ որ Բարդեման իրօքստոր մարմնոյ յարութիւնն:³ Այս ամենէն ետքն իբրեւ բաւական հիմնեալ ենթադրութիւն մը կը բաղանք նկատել սա կէտը՝ թէ Անտուրի իշխանութիւնն իւր ասորի յիւնի մէջ է տիրածէ անոր իբրեւ վեհապետութիւն մը որդոսած էր ընդդէմ իմ Բարդեմանու անկէ իմ անոր հետեւեալը:

Եթէ արդ այս այսպէս է, ուրեմն խորագրութիւնն չի կրնար Բարդեմանու յայտնի հրապարակ ելելէն յառաջ ծագած ըլլալ: Բարդեման ծնու 154ին Յ. Գ.՝⁴ Եւ որովհետեւ 30 տարեկանին յառաջ գոտարաւ կրնար այնպիսի ճոխութիւն տալանք ունենալ, որ գնտախկնան զարդոցի մ'իբրեւ գլուխ հրապարակ ելէ, պէտք ենք վեճաբարութեանս սկզբնութիւն, որմէ յառաջ

չի կրնար ըլլալ, ամենէն կանուխ 180—190 տարեկերը գնել:⁵

Գրեթէ այս ժամանակամիջոցը կը գտնենք նաեւ այն զիտողութեամբ, որ անվաւերականիս յարգարարն արդեն գտած էր իրմէ յառաջ Նորկապարանի ասորեան թարգմանութիւն մը, եւ այն մէ միայն Աւետարանաց թարգմանութիւնն ասորեան Համարարարանին (Diatesaron), որուն համար է (Գ, 36) «Աւագ աւետարան» կոչուան, այլ նաեւ Գործքն Առաքելոց եւ Առաքելական թղթները, իշխանեանք համեմատելով կը գտնենք ապահովապէս ի վկայութիւն կոչուած սա զգրքերէն՝ Թովմայի թղթները, Թեւեւ այս կոչմանը ներքէն անմիջապէս բան մը հետեւեցնել չենք կրնար, վասն զի այն մասանց համար՝ որ Պաղարայ յունական Գործքն փոխառութիւն էին, Ս. Գործք ալ կոչմանքն յունարէն Ս. Գրքէն առնուած էին, եւ մնացեալն ալ կրնար ասորին յունարէն նոր կտակարանին առնուլ եւ ասորեանի քարծրէն: Ասկայն այս կոչմանց մեծ մասն՝ եթէ համեմատենք կը գտնենք այնպիսի ընթերցանանքներով, որ կը նշանական Պեղեմի թղթ, այսպէս Ս. 2, Գ. 2, 3, 13, 35 (վերջինս գտնէ լ' եւ լ՝ ձեռագրաց սկզբնագրին համար): Աւետի անվաւերականիս ստորի հեղինակն Աստուածունչի ասորեան թարգմանութիւն մ'տեսնէր առջեւն, որ առհասարակ — թէեւ ոչ միշտ — կը համապայլել յետապայ Պեղեմի թղթի հետ: Ասկայն գոթարարար այս կէտս կուտան մը չի տար մեզի ժամանակի որոշման համար, վասն զի ամենէն տեղեկութիւն չունենք այն ժամանակին նկատմամբ, թէ երբ ասորի եկեղեցին Առաքելոց թղթաց առակին թարգմանութիւնն ունեցաւ: Ասիպարած ենք ընդունիլ — մերձաւոր ասորեթիւն մը շնչանկելու համար — որ իբր 200ին եղաւ այն՝:

Ասկայն անվաւերականիս յորիւնմն եւ տարածումն չենք կրնար 200ին շատ ետքը գնել. վասն զի հակաբարդեմանեան վիճարանութեան այս պատուը ամենէն հաւանականութեամբ կրնանք միայն այն ժամանակին վերագրել, երբ Եփրեմայի եկեղեցիքն մէջ հեղինակուող եւ կաթողիկոսայ կերպապէս իրարմէ բաժնաւիլ պէտք էին: Արդ Եփրեմայ Եփեսացոյ տուած մէկ տեղեկութեան համեմատ այս ժամանակը կը համարուի Փոքոս Եպիսկոպոսի վարչութեան տաննն, որ իբր 200ին Եպիսկոպոս ըլլալու էր Եփեսոյի:⁶

* Յաննուածոց մէջ (էջ 99) հնդիւնակը սա սողնորը կը յանդու. «Rubens Duval hic ubi quoniamque uel Histoire politique, religieuse et littéraire d'Edesse jusqu'à la première croisade (Journal Asiatique, VIIIe série, Tome XVIII, 1891, p. 266) կ'ըզէ արդէ 170 տարեկն զնու Աստուածաշնչի նաեւ Նոր-կտակարանի հնագոյն ստորի թարգմանութեան ի գլուխ կ'ըզուլ:

1 Հմմտ. Գառնիկեանի «Նոր-կտակարանի ստորի եկեղեցւոյ իրեն յիշուող գրութեան մէջ»՝ «Պատմութիւն կանոնի Նոր-կտակարանի», 1888, Ի 369—379:

2 Տես Գառնիկեանի «Պատմութիւն Հաւարարարանի» (Tatian's Diatesaron, 1891, p. 378 եւն.)

ժիւմ Բարդեմանի վրայ առած է թղթին խորագրէն: Այս բան կրնայ արժեք ի հարկէ առաջին հատման համար («Վասն որոյ», եւն.), բայց ոչ թէ իրերորդին. վերջնոյ մէջ Եփրեմ իբրեւ պատմական վկայ մը կը խօսի:

1 Այն թէ հեղինակն յունական Պաղարայ Գործքն մէջ իւր գտած է ասորեանի փոխարած թղթակցութիւնը վաւերական կը համարէր, ըստ իրեան կարելի է, բայց շատ ալ հաստատի չէ: վասն զի փոխառութիւնն մեծապէս ճշմարտութեան է իւր յատուկ յարեւաններուն: Տե՛ս Լիփսիւս, die apok. Apostelgesch.

1883, I 291ff. 2 Հմմտ. Schönfelder յիշեցնողն թագաւորն, զոր Wotzer է. Welter Տրագարարան է (Բ 342. Զոր. Ս. 1999, 2002.) Ասէք քան Վ. A. M. e. r. Bardanes von Edessa 1863, p. 80ff. A. Hilgenfeld, Bardanes, 1869, p. 69.

3 Հմմտ. Hilgenfeld, p. 11ff.

Ի հարկէ Յան այն հերետիկոսներն՝ զոր Փղորտ եկեղեցիէն վտարեց, զՄարիինոնանք կը համարի, «Վասն զի, կ'ըսէ, դժուարաւ Բարդեման եւ իւր ժամանակակից կողմակիցը բաժնուած էին արտաքուստ եկեղեցւոյ հաղորդութենէն»¹, Սահարէ եթէ նաեւ Բարդեմաննանք այն ժամանակ արդեանքը եկեղեցիէն բաժնուած չլլային, առկայն զոնէ այն աստուածաբանական վիճից առթիւ ուղղափառաց ծանօթ եղած ըլլալու էր Բարդեմանու բարոյական վարդապետութեանց, մանաւանդ յարութիւնն ուրանալուն վասնգաւորութիւնը: Եւ ճշդիւ Բարդեմանու դէմ, որ շատ ազդեցիկ անձ մըն էր իբրեւ բարեկամ Աբգար Ը արքայի, եւ ապահովապէս նաեւ ժողովրդեան մէջ մեծապէս յարգուած էր իբրեւ բանաստեղծ եւ փիլիսոփայ, կրնար ուղղափառ կողմակցութեան մէկ անդամին միջոց ի խնայ փոխանակ յայտնապէս կուտելու՝ հզօր ախշտանիկ հիմարդիկ կեղծ առաքելական թուղթ մ'ի լլայ հանելով: Ուստի այս կեղծեաց իբր հասանալիանաղդի ժամանակը գտած կ'ըլլանք Փղորտի եպիսկոպոսութեան Թ Աբգար Ը Սեւերոս Բար-Մանուի (որդի Մանուկ)՝ կառավարութեան տեսնել, կ'որ հաշուով իբր 200 տարին Յ. Բ.:

Ձ.

Թիղթոյ յարաբերողութիւնը՝ Անետարանի Հանարարաւիճ եւ Ատարից թիղթոց աւորի թորգամնութեան հետ:

Եթէ ուղիւ է մեր ենթադրութիւնը թէ Կորնթացւոյ Գ թուղթին իբր 200ին հեղինակուած եւ ի լլայ հանուած եւ, այն առեւ պէտք է որ անկաւարակախ մէջ գտնուած աւետարանի կոյնմայր առնուած ըլլան Համարարաւիճն (Diatessaron). Վասն զի այն էր այն ժամանակի աւորի եկեղեցւոյ պաշտօնական Աւետարանը: Արդ աւետարանն առնուած կոյնմայր կրնան համարուիլ առեղերձ Գ, 24 (յարութիւն մարմնից եւ գաւառաստան.) 25 (ուրացումն յարութեան.) 26 (Վասն սերման, որ յերկիր անկցի.) 29 (նշան Յովնանու մարգարէի.) 35 (յարութիւն մեռելոց.) 38

Թիւրքաւ, Սկզբնաւորութիւն երկեղեցւոյն. (Tischendorf, les origines de l'église d'Édesse. 1888, p. 180ff.) Այս խաղբն աւոր բնակիչը եւ գաւառի իսկիւն աւորական ձեռագիրք քրիստոնէի մէջ. (W. Wright, Catalogue of Syr. Manuscripts. II 1871, p. 600.)

¹ Անգլ. էջ 379.

² Ա. Կորնթիոս այս արցանի կառավարութեան ժամանակը կը զնն 176—213 տարիները. (տե՛ս Rhein. Mus. N. F. XIX 1864: Die Königsnamen in den apok. Apostelgeschichten, p. 172.) — Ըստ յետապայք ընկալութեանց Կորնթիոսի, զոր կը գտնենք իւր գրութեան մէջ՝ «Բնութիւնը պոմոսնիւս Ուրսեւնի թագաւորութեան (Unter-suchungen über die Geschichte des Königreiches von Osröene: Mém. de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg, VIIe série, tome XXXV, 1887, p. 1—49) եղեկայ աստիճան ջրիտանայ թագաւորին անունն է՝ Լ. Եւսին Սեպտիմոս Անթոն Բ. Աւագ (Meydokus) Բար Մանու: Ըստ Կորնթիոսի հաւանի իրից Աբգար 35 տարի (179—214) իրեն միապետ: Եւ 1 տարի 7 ամիս իւր որդւոյ հետ՝ Սեւերոս Աբգար Բ Բար-Աբգար: Ըստ այսմ ուղղելու է ուստի վերը յիշուած տարիները:

— Վերջին գիտողութիւնը Եանկուանոց մէջն աւորից:

ԹԻՐԳՄ.

(Ճնշուող թիւից): Արդ այս կոյնմայրներէն միայն մէկ հաւոր չենք կրնար Համարարաւի մեղ ջայթմ ծանօթ աղբիւր գրութեանց մէջ գտնել ցուցնել, այսինքն՝ Գ, 24 — Բովհ. Ե, 29: Միւս ամէնը կրնանք Համարարաւի մէջ ցուցնել . . . * Ի հարկէ ատով, որ այս տեղերը կրնանք ցուցնել իբր մասն եղած Համարարաւի, տակաւին չ'որոշուի մեր ինքիբը թէ Կորնթացւոյ Գ թուղթին զատնը կանոնական աւետարաններէն առած է թէ Համարարաւէն: Այս ինքիբը լուծելու կրնան նպաստել միայն այն կոյնմայր, որ Համարարաւին՝ Աւետարաններէն չեղելով՝ կամ՝ ըստ ըովանդակութեան կամ գոնէ ըստ ձեւից յատուկ են: Առաջին տեսակէն կոյնմայր չենք գտնել ըստ պատահման, բայց վերջին տեսակէն հաստ մը: Այս խաղբն է Մատթ. Ժ. Բ. 40, որուն մէջ կանոնական աւետարանը միայն Յովնանու մարգարէի անունը կը յիշէ եւ ոչ նաեւ անոր հօրը, եւ այսպէս ունին նաեւ Ե, Լ եւ ԱԲ. Ընդհանաւին շրջաւոր (Զգո՛ն Պարսիկ, էջ 222, 22.) այսպէս ունի կոյնմայր. ** «Որպէս եղեւ. Յովնան, որք Մովսէս (անս յո յո) ի պորտ կիսին զերիս տիւս եւ զերիս զիշերս, այսպէս եղիցի որդի մարդը ի տիւր երկրի:» Եւ ճիշդ այսպէս կը յիշէ Կորնթացւոյ Գ թուղթին «զնովնան, որք Մովսէս»¹, Արդ շատ անհասանալիան է ի հարկէ որ երկու մասնաղբիւրք ալ իբրամէ անկախ կոյնմայր խաղբը միեւնոյն յաւելուածով ծախաղցած ըլլան, եւ աւելի անհասանալիան այն՝ թէ հոս Հաւհատ կախովն ունենայ Կորնթացւոյ Գ թիղթէն: Բնական ենթադրութիւնն անշուշտ այն է թէ երկուսն ալ Աւետարանի կոյնմայր յաւելուածով միեւնոյն միեւնոյն աղբիւրն առած ըլլան: Արդ աղբիւրը կրնայ միայն Համարարաւին ըլլայ, վասն զի Հաւհատ իւր կոյնմայրը բացառապէս միայն առէ ի կառնու: ¹ Դասընդ ժուարութիւն մը չի կրնար յարուցանել այն պարզապէս որ Համարարաւի միւս վկայք՝ Ե, Լ եւ ԱԲ չունին յաւելուածը. վասն զի Համարարաւի նման շատ

* Մշտտեղ զուր թողուած է կտոր մ'ուր կտմուց անկաւարակախ համեմատուած են Համարարաւ. քառի վկայ եղող զորութեանց նետ: Համեմատութիւնն եւ յաշիւր մասին նետ Տեղիսիւսի առ համեմատութիւնը կը գործածէ. Ե — Տիքիմայ Մովսէսիցն Համարարաւի, հայերէն (տպ. Վննմ. 1836.) — M — Mosingerի լատ. Թարգմանութիւնն Տիքիմայի այն Մովսէսիցն (Evangelii concordantis expositio. Venetis 1876.) — Լ — Համարարաւի լատիներէն իմբազանութիւնն ի ծնն վիկտոր Տախիկոպոսի կապուլայ (տը. E. Ranks, Codex Fuldensis. Marburg 1868.) — Ա — Արաբերէն Թարգմանութիւնն Համարարաւի, իտը. Չաւաղ (A. Ciasca, Tatiani evang. harm. arab. Romae 1888.) — Ա — Հրատապա զգոնի Պարսկի ծաղը (Aphraates, Homilies, ed W. Wright, Lond. 1869.)

ԹԻՐԳՄ.

** Զգոնի հին հայերէն Թարգմանութեան մէջ (տպ. Գ. Բ. 1824, էջ 268) արքանալի կերպով կը պակար «որդի Անթիմայի», կարեւոր քառանք. ընծիւն թէ հայոցն աւորի ընաղբիւր մէջ աղբն կը պակսուին թէ յետոյ զուր ինկած են:

ԹԻՐԳՄ.

¹ Հմմտ. Zahn, Tatians Diatessaron, p. 72ff. Gesch. des newest. Kanons. I. 369ff.

գործածուած ուստի շատ օրինակուած գիրք մ'ի հարկէ այլեւայլ խմբագրութիւններ կ'ունենար: Ուստի Հրահատայ եւ Կորնթացաց Գ թղթին այս համանախնութեամբն ապացուցուած էր համարենք որ վերջնայն հեղինակն զՀամաբարբառ գործածած է:

Կորնթացաց Գ թղթին Աստուածաշնչի կոչմանց մեծագոյն մասն՝ Առաքելոց թղթերէն առնուած է: Աստիք, որչափ որ թարգմանութեանց ձեռքը կրնանք հետեւցնել, լիովին կը նոյնանան Պեշխմթայի հետ, եւ միայն երեք խօսք շեղած կը գտնենք Պեշխմթայէն: Եւ ասոնք են՝ Հռոմէի. Ա, 3. Ա. Կոր. ԺԵ, 37. Ա Պետր. Գ, 22: — Հռոմէի. Ա, 3 Պեշխմթա յաւելուած մ'ունի: Յայնք կ'ընէ հոս պարզապէս $\epsilon\chi$ $\sigma\pi\epsilon\rho\rho\alpha\tau\omicron\varsigma$ $\Delta\alpha\upsilon\iota\delta$ (ի զաւակէ Դաւթի), իսկ Պեշխմթա "ի զաւակէ Գառնի Դաւթի" (Δαυθ), եւ այս՝ "Գառնի կարգացած է նաեւ Ա. Եփեսմ իւր գործածած Աստուածաշնչին մէջ, ինչպէս կը ցուցնէ Հռոմայեցաց թղթոյն Եփեսմայ Եփեսմթիւնը, որուն մէջ կ'ըսուի բոտ հայերէն թարգմանութեան՝ "ի զաւակէ Գառնի Դաւթի": Նաեւ Համաբարբառի Եփեսմայ Մեկնութեան մէջ կ'ըսուին կ'ըսուին այնպիսի տեղէ մ'որ նոյն կ'երեւայ Հռոմէի. Ա, 3 տեղոյն հետ: Այսպէս եւ Մեկնչի ինքանուծութեանց հանգեքդ այսպէս: "Ջի թէ՛ զնա նայնուրիկ զի ասաց՝ բա Եդիսթէլ՝ Կոչ Կոչ, զի յայտ աղաչուի թէ եւ Մարիամ ի ստանէ անտի Ղեւեկայ է. — եւ ահա արիւի եւ ասաց նմա վասն Զուեւի՜ փու եւ Մարիամն թէ Եդիսթէլ ի Գառնի Դաւթի էն . . . : Արգ էթէ Մարիամ՝ յայլմ ազգէ է, սուտ եղեւ այն՝ զի ասէ՛ ի Գառնի Դաւթի . . . : Նաեւ Առաքելոց զարձակ վկայէ յաեւլ անդ իւրում՝ Տեր մը Եհուսս Գրեքսոս, ասէ, ի Մարիամայ եդէ՛ ի Գառնի Գառնի, երկուս կոչմանց արութեան, որպէս զերեւ է. Եդիսթէլ եւ Մարիամ, որ Եդիսթէլ Եդիսթէլ, Եդիսթէլ՝ ի Գառնի Դաւթի: Եւ՝ Առաքել վկայէ. Եհուսս՝ Փրկիչ էր ի Մարիամայ ի զաւակէ տանի Դաւթի ի ձեռն Հռոմէյն սրբութեան: Արգ Հռոմայեցաց թղթոյն այս տողէն կոչում է նաեւ Կորնթացաց Գ թղթին թերջ միկ տեղէ ալ, այսինքն՝ Գ, 5 ուր կ'ըսուի միայն "ի Գառնի Դաւթի, եւ չէ՝ "ի զաւակէ Գառնի Դաւթի": Եւ այն՝ կարելի չէ ընդունիլ որ այս տեղոյն ընդգիրն յետոյ ուրեմն սրբագրուած ըլլալ Աստուածաշնչի հայերէն թարգմանութեան համեմատ: Վասն զի նաեւ Ե, 1՝ եւ 1՝ կը համա-

ձայնին լիովին Հի հետ: Ուստի "Գառնի" յաւելուածն արդէն Կորնթացաց Գ թղթին ասորի բնագրին մէջ կը պակտէր: Այսպէսով գտնէ կարելի է որ Կորնթացաց Գ թղթին հեղինակն այնպիսի ասորի Աստուածաշնչն մը կը գործածէր, որ՝ ընդգէմ Պեշխմթայի, եւ Հրահատայ եւ Եփեսմայ գործածած Աստուածաշնչին՝ աւելի համանախն էր յաւելուածին, եւ Հռոմէի. Ա, 3 տեղոյն մէջ "Գառնի" յաւելուածը ըսենք:

Պեշխմթայ ուրիշ շեղում մը կը գտնենք Գ, 26 տեղն՝ "գործենց սերմանս եւ զայլոց սերմանեաց": Այս խօսքն առանց տարակուսի Ա. Կոր. ԺԵ, 37 խօսքէն է, ուր յաւելուածն է $\gamma\omicron\upsilon\mu\omicron\nu\acute{o}\nu$ $\chi\iota\omega\chi\omicron\nu$, $\epsilon\iota$ $\tau\acute{\upsilon}\chi\omicron\iota$, $\sigma\iota\tau\omicron\upsilon$ $\tau\iota\upsilon\omicron\varsigma$ $\tau\acute{\omega}\nu$ $\lambda\omicron\iota\pi\omega\nu$. Պեշխմթան բացի ցորնէն՝ գարի ալ կը յիշէ, սակայն՝ "Հասն մերկ ցորենոց կամ՝ գարւոց կամ՝ այլոց սերմանեաց" եւ այսպէս ունի նաեւ Հրահատ Զգոն (էջ 155):** իսկ արգ. Կորնթացաց Գ թղթոյն յաւելուածին կը հետեւի եւ ոչ Պեշխմթայի: Ասկայն գուր թողուած բառն հոս այնպէս աննշանակ է որ ապահով հետեւութիւն մ'անիկ հանել չենք կրնար թէ ինչպէս էր անոր սկզբնական ասորի Աստուածաշնչին մէջ այն խօսքն:

Այլապէ՛ ինչպիսի յաջորդ գէպերն մէջ: Ա. Պետր. Գ, 22 տեղոյ մէջ Վուլգատայ Պեշխմթայի գէմ սա յաւելուածն ունի՝ *ut vitae aeternae haereditas efficiamur*. Արգ այս խօսքը կը յիշեցնէ զարմանալի կերպով Կորնթացաց Գ թղթին սա խօսքը (Գ. 36) *զգեանս յաւիտականութեան փառանքաշնչի*: Եթէ պէտք ենք այս համեմատութեան հետեւութեան այս խօսքն իբրեւ կոչումն նկատել Ա. Պետր. Գ, 22 տեղէն, այն տանն հոս ալ այն դիպաց մին գտած կ'ըլլանք, որոնց մէջ ասորի Աստուածաշնչն արեւմտեան բնագրաց հետ կը համընթանայ: Եւ այս դէպքն նշանակութիւն ունի, վասն զի Պեշխմթայէն աւելի վեր ի հնունթիւն կ'իլլենք ստով, դէպ ի այն փամանակաշնչնին երբ քրիստոնեայ ասորիք Պետրոսն ի թողութն առաջին անգամ՝ իրենց մայրենի լեզուաւ ընդունած էին:

(Վերջը գաւ անգամ)

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ԶՕՔԵՐԻՆ ԿՈՐԻՆԹՈՍԵՆԸ ԵՒ ԽՈՉԻԿ
ԼՈՒՔՈՉՆԸ

Մատենագիրը՝ քաղբին ընդունած առանձնաշարհութեանց, միեւնոսա խրկուած պատգամաւորութեան, միջնայուզին, երկրաշարժին, Հայաքաղբի ճակատամարտին, ջըհեղեղեցուն վրայ եւայլն հետաքրքրական տեղե-

* Այս տեղին պակսելով Զգոնի հայերէն թարգմանութեան մէջ նոր թարգմանել նախ եղաւ:

** Տգ. Դայնըն ի Կ. Պոլիս, 1824, էջ 168:

1 Տգ. Վենետ. 1836, էջ 8: Տեղւոյն լատիներէն թարգմանութիւնը (Venetis 1836, p. 3) ամբողջական չէ բոլորովն: A stirpe Davidica.
2 Տգ. Վենետ. էջ 17—18:
3 Mössinger, էջ 16: Նա ապա թարգմանած է՝
Alio loco eadem scriptura dicitur.
4 Ալ. օր. "Երեւոյնս էրնի"
5 Ալ. օր. "Նաեւ Առաքելոց"
6 Ալ. օր. "Տեր մը Եհուսս Գրեքսոս":